

עין יצחק

פינת ההלכה השבועית

מאת מרן הראשון לציון

הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א

בעל ה'ילקוט יוסף'

פר' לך-תשפ"א | גליון מס' 211

הדברים נאמרו ביום ו' עש"ק פ"ח, נח, ה' חשוון תשפ"א

עריכה: הרב יצחק קורלנסקי

שאלת הגשמים

אימתי הוא תחילת זמן הזכרת הגשמים - 'משיב הרוח ומוריד הגשם' וטעמו? | ואימתי הוא תחילת זמן שאלת ובקשת הגשמים - 'ותן טל ומטר' וטעמו? | כיצד ינהג מי ששכח לבקש מטר בתפילה? | ומה דינו בתפילת ערבית, האם עליו לחזור ולהתפלל? | הטועה ולא הזכיר 'עלה ויבוא' בראש-חודש, האם צריך לחזור, והאם ניתן להשלים בין ברכה לברכה?

טעה ולא הזכיר הגשמים

בגמרא (ברכות כט ע"א, תענית ג ע"ב) אמר רב תנחום אמר רב אסי, טעה ולא הזכיר 'מוריד הגשם' ב'תחיית המתים' מחזירין אותו, וביארו הראשונים, וכך נפסק בשו"ע (סי' קיד ס"ה) דהיינו כשלא הזכיר טל, אבל אם הזכיר טל, אין מחזירין אותו. ולכן הטועה בימות החורף ולא הזכיר 'מוריד הגשם', אלא 'מוריד הטל', אינו חוזר. ואם התחיל בחתימת 'ברוך אתה ה' כדי לסיים 'מחיה המתים', יסיים ויחתום 'מחיה המתים' ואינו חוזר, וכמו כן לא יסיים בלשון הפסוק (תהלים קיט יב) 'למדני חוקיך', כדי שלא יהיה הפסק בהזכרת פסוק באמצע תפילת שמונה עשרה. וכל מה שמתירים לומר פסוק 'למדני חוקיך', הוא רק באופן שיצטרך לחזור, ובכך ניתן למנוע ברכה לבטלה. אך מי שלא הזכיר 'משיב הרוח ומוריד הגשם' אלא רק 'מוריד הטל' כבימות החמה, אינו חוזר, ולכן יסיים 'מחיה המתים'.

יש אומרים שבין ברכת 'מחיה המתים' לברכת 'אתה קדוש' יזכיר 'משיב הרוח ומוריד הגשם' (בן איש חי פר' בשלח אות טז), אבל אינו נכון לעשות כן, כי אין להפסיק סתם בדבר שאינו צריך לחזור. וראיה מדין מי ששכח לומר במוצאי שבת 'אתה חוננתנו', שפסק בשולחן ערוך (סי' רצד ס"א וס"ד) שאינו יכול לאומרה אחרי סיום ברכת 'חונן הדעת', אפילו בלי חתימה, וכדברי הרא"ש (ברכות פ"ה ס"ו ז), דכל היכא שאינו חוזר אינו רשאי לומר אותו דבר בין ברכה לברכה, וכיון שאם לא לא הזכיר 'אתה חוננתנו' אינו חוזר, אין להפסיק סתם.

טעה ולא אמר 'עלה ויבוא' בראש-חודש

ולפי האמור שבמקום שאין צריך לחזור אינו רשאי לאמרו בין ברכה לברכה, מטעם זה, מי ששכח ולא אמר 'עלה ויבוא' בליל ראש-חודש, אינו מפסיק לאמרו בין ברכת 'המחזיר שכינתו לציון' לבין ברכת 'מודים', כי בלאו הכי אינו חוזר, כמבואר בגמרא (ברכות ל ע"ב): אמר רב ענן אמר רב, טעה ולא הזכיר 'עלה ויבוא' בראש-חודש ערבית, אין מחזירין אותו, לפי שאין בית דין מקדשין את החודש אלא ביום, [כפי שדרשו כן בגמרא (סנהדרין יא ע"ב) מהכתוב (תהלים פא ב) 'תקעו בחודש שופר בכסה ליום חגנו' - איזהו חג שהחודש מתקסה בו, הוי אומר זה ראש השנה, וכתוב (שם ה) 'כי חוק לישראל הוא משפט לאלקי יעקב' - מה משפט ביום, אף קידוש החודש ביום.

שאלה: מי ששכח לבקש טל ומטר בברכת 'ברך עלינו' בתפילת ערבית, האם חוזר, או מכיון שמעיקר הדין תפילת ערבית רשות ורק קיבלוה כחובה, אינו צריך לחזור?

תשובה: בימות הגשמים מוסיפים בתפילת שמונה-עשרה בענין הגשמים. עצם חיוב הזכרת ובקשת הגשמים, מבואר במשנה (ברכות לג ע"א): 'מזכירין גבורות גשמים [-'משיב הרוח ומוריד הגשם'] בברכת 'מחיה המתים', ושאלה [-'ותן טל ומטר'] בברכת 'מברך השנים'.

תחילת זמן הזכרת הגשמים

תחילת זמן הזכרת הגשמים ('משיב הרוח ומוריד הגשם'), מבואר במשנה (תענית ב ע"א): 'מאימתי מזכירין גבורות גשמים, רבי אליעזר אומר, מיום-טוב הראשון של חג הסוכות. רבי יהושע אומר, מיום-טוב האחרון של חג, הואיל ואין הגשמים בחג הסוכות אלא סימן קללה. וביאר רש"י מדברי המשנה (סוכה כח ע"א) שאדם פטור מן הסוכה בעת ירידת גשמים, ונאמר שם משל למה הדבר דומה, לעבד שבא למזוג כוס לרבו ושפך לו רבו קיתון של מים על פניו, לומר שיצא מלפניו, ואינו חפץ בעבודתו ובשימושו. כלומר, כשהגשמים יורדים לסוכה הכל יוצאים ונראה כי אין הקב"ה חפץ בישיבתנו בסוכה. ולפיכך, מבואר בגמרא (תענית ב ע"ב) שאין להזכירם אלא בזמן הראוי להם. והחל מיום חג שמיני-עצרת מזכירים 'משיב הרוח ומוריד הגשם' בתפילת שמו"ע.

תחילת זמן בקשת הגשמים

ותחילת זמן בקשת הגשמים ('ותן טל ומטר'), מבואר במשנה (תענית י ע"א): 'בג' במרחשון שואלין את הגשמים, רבן גמליאל אומר שממתנינים מלבקש עד ז' בחשון, שהוא חמשה עשר יום אחר החג, כלומר שמיני-עצרת, כדי שיגיע האחרון שבישראל החוזר מהעליה-לרגל עד לנהר פרת, שהוא גבול הארץ המרוחק ביותר מירושלים, ולא ידביקם הגשם בעודם בדרכם לביתם. בני אשכנז מוסיפים בברכת השנים 'ותן טל ומטר לברכה', ובני עדות המזרח אומרים ברכה מיוחדת לימות החמה - 'ברכנו', וברכה מיוחדת בימות הגשמים - 'ברך עלינו', וכוללים בה שאלת טל ומטר. ונוסח זה הוא על פי רבינו האריז"ל (פע"ח שער העמידה פ"ח).

ורש"י (מגילה יד ע"א) הביא הפסוק שנאמר (ירמיה כא יב) 'דינו לבוקר משפט'.

אולם בתפילת שחרית ומנחה של ראש-חודש, אם לא אמר 'יעלה ויבוא' צריך לחזור, ולכן אם נזכר אחרי שחתם 'המחזיר שכינתו לציון', כל שלא התחיל תיבת 'מודים' יאמרנו שם, כי אם לא נתיר לו לאמר שם 'יעלה ויבוא' יצטרך לחזור לברכת 'רצה', ובכך ימנע מברכה לבטלה. ובהגהות הרד"ל (סוכה יח ע"א) כתב שמי שלא אמר 'יעלה ויבוא' בתפילת ראש-חודש שחרית ומנחה, ונזכר אחר שסיים 'המחזיר שכינתו לציון', חוזר לברכת 'רצה' ולא יפסיק באמירת 'יעלה ויבוא' לפני ברכת 'מודים'. אולם בבית יוסף (סי' קיד) מפורש שכל עוד לא התחיל בברכה שלאחריה, ולא אמר תיבת 'מודים', חשיב כלא התחיל בברכה זו, ועל כן יאמר 'יעלה ויבוא' לפני 'מודים'.

סיום 'למדני חוקיך', או השלמה אחר הברכה?

ובאמת נחלקו בכך הראשונים. דעת רבינו יונה (ברכות כט ע"ב) שאם סיים 'המחזיר שכינתו לציון', אפילו לא התחיל 'מודים', חוזר ל'רצה'. וכך כתב רבינו ישעיה מטראני (הראשון), הריטב"א (ריש תענית), תוס' ר"ה הזקן, רבי יהודה החסיד. לעומת זאת, הרא"ש, הגהות מימוניות, המרדכי, הראב"ה (תענית סי' תתמו), הרדב"ז, הבית יוסף (סי' קיד) פסקו שאם נזכר קודם שאמר תיבת 'מודים', אומר שם 'יעלה ויבוא' ואינו חוזר ל'רצה'. והוסיף הריטב"א שאם אמר 'ברוך אתה ה' בכדי לסיים 'המחזיר שכינתו לציון', ולפני שחתם נזכר שלא אמר 'יעלה ויבוא', בשחרית ומנחה, יאמר 'למדני חוקיך', ואף שמפסיק באמירת פסוק, מכל מקום מוטב שיפסיק באמירת 'למדני חוקיך' מאשר שיסיים בברכה לבטלה באמירת 'המחזיר שכינתו לציון' ויחזור שוב ל'רצה'.

ובעצם סובר הריטב"א כדעת רבינו יונה שאם חתם ברכת 'רצה', חוזר לומר 'יעלה ויבוא' ב'רצה' ולא אחר הברכה קודם 'מודים', ולכן הציע לומר 'למדני חוקיך'. ולכאורה אם פוסקים כהבית יוסף שיכול לומר 'יעלה ויבוא' לפני 'מודים', אם כן מדוע יסיים 'למדני חוקיך', למה לא יסיים 'המחזיר שכינתו לציון' ויאמר 'יעלה ויבוא' לפני 'מודים'. אלא מוטב להפסיק ב'למדני חוקיך' ולשוב ל'רצה', מאשר להכנס בקום ועשה לספק ברכה בסיים 'המחזיר שכינתו לציון'.

ואמנם המאמר מרדכי (סימן תכ סק"ד) כתב שאם נזכר שלא אמר 'יעלה ויבוא' ואמר 'ברוך אתה ה'', לא יסיים 'למדני חוקיך', אלא יחתום 'המחזיר שכינתו לציון', כי יש תקנה לומר 'יעלה ויבוא' קודם 'מודים'. אולם בספר יד אבישלום כתב שבסוף ימיו חזר בו המאמר מרדכי והורה לסיים 'למדני חוקיך'. וכך מסתבר, כי לכמה פוסקים אין תקנה לומר 'יעלה ויבוא' קודם 'מודים', ולכן יסיים 'למדני חוקיך' וישוב ל'רצה' לומר 'יעלה ויבוא'.

טעה ולא שאל מטר

והנה לענין מי שלא שאל מטר, צריך לחזור, כמבואר בגמרא (ברכות כט ע"א, תענית ג ע"ב), וכך פסק בשו"ע (סי' קיז ס"ד-ה) שאם לא שאל מטר בימות הגשמים מחזירין אותו. ואם נזכר לפני שחתם 'מברך השנים', חוזר ל'ברך עלינו ומזכיר טל ומטר. אם חתם 'מברך השנים', כל עוד לא התחיל 'תקע בשופר' יאמר שם 'ותן טל ומטר', ובפרט שיש לחוש פן יטרד במחשבתו וישכח לשאול ב'שומע תפלה' (ברכי יוסף סי' תכ סק"ג). ואם לא נזכר עד שהתחיל 'תקע בשופר' ימשיך

בתפילתו עד ברכת 'שמע קולינו' ולפני שיאמר 'כי אתה שומע תפלת כל פה' יאמר 'ותן טל ומטר לברכה'. ואם שכח לשאול גם בברכת 'שומע תפילה' וחתם 'ברוך אתה ה' ומיד נזכר, יאמר 'למדני חוקיך' וחוזר ושואל טל ומטר ומסיים שנית 'כי אתה שומע תפלת כל פה' וכו'. ואם חתם 'שומע תפלה' ואחר כך נזכר שלא שאל טל ומטר, יבקש טל ומטר קודם ברכת 'רצה'. ואם התחיל תיבת 'רצה' ואילך חוזר ל'ברך עלינו' וממשיך 'תקע בשופר' ויתר הברכות על הסדר. אבל אם סיים פסוק 'יהיו לרצון' האחרון, אף על פי שעדיין לא פסע שלש פסיעות לאחוריו חוזר לראש התפלה.

שכח לשאול מטר בתפילת ערבית

וכן לענין שאלת טל ומטר בתפילת ערבית, דינו כמי שטעה בתפילת שחרית ומנחה, וכדין השוכח 'יעלה ויבוא' בחול-המועד, שאף בערבית צריך לחזור, כדברי בעל הלכות גדולות (סופ"ד דברכות) והרוקח (סי' רל) וכפסק השולחן ערוך (סי' תצ ס"ב). גם הרי"ף (פ"ד דברכות, כז ע"ב) כתב דאף-על-גב דקיימא לן 'תפלת ערבית - רשות' (יומא פז ע"ב), היינו כשאינו מתפלל כלל, אבל כאשר מתפלל תפלת ערבית, כבר שוויה עליה חובה, ואם טעה חוזר לראש, וראיה מדברי הגמרא (ברכות ל ע"ב) שהטועה ולא הזכיר ראש-חודש בערבית, אין מחזירים אותו, לפי שאין מקדשים את החודש בלילה, משמע שזה דין מיוחד לליל ראש-חודש, אך אם טעה בערבית של שבת ויום-טוב, ובמקום לומר 'אתה בחרתנו' אמר 'אתה חונן', מחזירים אותו.

וכן כתבו הראב"ן (סי' קסט) ורש"י במחזור ויטרי (סי' עו וקד) והרא"ש (ברכות סי' ב) שאף שתפלת ערבית רשות, אין לבטלה אלא משום מצוה עוברת. ותדע, שהרי יעקב אבינו תיקן תפילת ערבית, והסמיכה גם על הקטרת חלבים ואיברים שמצוותם כל הלילה. ולכן אף הטועה בערבית צריך לחזור. מלבד בליל ראש-חודש, אם סיים 'המחזיר שכינתו לציון', לא יאמר שם 'יעלה ויבוא'. כי אינו צריך לחזור. וכמו"כ בחנוכה ופורים אם לא אמר 'ועל הניסים', ונזכר אחר שסיים 'הטוב שמך', לא יאמר שם 'על הניסים', כי אינו מעכב.

וכל זה לאפוקי ממה שכתב בשו"ת רבינו חיים כהן רפפורט (או"ח סי' ב) שמי ששכח ולא שאל טל ומטר בערבית, אין מחזירים אותו, כיון שתפלת ערבית רשות. ובמחכ"ת הרי מבואר בדברי הראשונים הנ"ל שהמתפלל ערבית כאילו קיבלה כחובה ודינה כשחרית ומנחה. גם בשו"ת חסד לאברהם (תאומים, מהדו"ת או"ח סי' כ) כתב שמי ששכח לשאול טל ומטר בתפלת ערבית אינו חוזר, שאף הרי"ף לא כתב שמחזירים אותו אלא בערבית של שבת ויום-טוב שמבטל כל התפלה וכאילו לא התפלל, אבל אם שכח טל ומטר אינו נחשב כמי שלא התפלל. ואינו נכון, שהרי מבואר בה"ג ובשלחן ערוך הנ"ל שאף בערבית דחול-המועד צריך לחזור, וכן מתבאר מתוך דברי הגמרא שדוקא בראש חודש אינו חוזר על יעלה ויבא, אך בחול המועד ושאר דברים, כגון טל ומטר וכו"ב, אף בערבית חוזר.

שכח טל ומטר בערבית הראשונה

אם טעה ולא שאל טל ומטר בערבית של ליל ז' חשוון, יש אומרים שאינו צריך לחזור ולהתפלל, ויש חולקים, ולהלכה אם נזכר קודם 'שומע תפלה' יבקש שם טל ומטר, ואם התחיל 'רצה' יחזור לברכת השנים. ואם סיים תפלתו, יחזור ויתפלל, ויעשה תנאי קודם שיחזור להתפלל ויאמר שאם אינו חייב לחזור, הרי הוא חוזר בתורת נדבה.

